GENÇLİK DÖNEMİ ve EĞİTİMİ

ENSAR NEŞRİYAT: 74
İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 40

Tebliğlerin
Muhteva ve dil bakımından sorumluluğu
Tebliğ sahiplerine aittir

Editör:
Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ

Yayına Hazırlayanlar:
Dr. İsmail KURT
Seyit Ali TÜZ

Baskı:
Step Ajans
Davut Paşa Cd.
Kale İş Merkezi, 224
0212 482 13 41

ISBN 975-6794-18-6

ENSAR NEŞRİYAT TİCARET A.Ş.
Süleymaniye Caddesi, 11 Süleymaniye/İstanbul
e-mail: ensarv@ttnet.net.tr – Web site: www.ensar.org
Tel-Faks: +90 (0212) 513 43 41-513 03 09-513 09 90

İÇİNDEKİLER

Açılış Konuşmaları:

1. Prof. Dr. Bedrettin ÇETİNER 9
4. Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ *(Organizatör)* 13

* * *

TEBLİĞLER, TEBLİĞCİLER ve MÜZAKERECİLER

I– İSLÂM KÜLTÜRÜNDE GENÇLİK

1. Tebliğ: ***Kur'ân'da Gençler ve Gençlik Değerleri***

Prof. Dr. M. Emin AY 15
U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Müzakere
Prof. Dr. Mahmut ÇAMDİBİ 37
M.Ü. İlahiyat Fakültesi

2. Tebliğ: ***İslâm'ın Eğitim Anlayışı Çerçevesinde Gençlik Dönemi Din ve Ahlâk Eğitimine Yeni Bir Bakış***

Dr. Turgay GÜNDÜZ 45
U.Ü. İlahiyat Fakültesi

II- GENÇLİK DÖNEMİ DİN ve AHLÂK SORUNLARI

3. Tebliğ: ***Gençlik ve Satanizm***

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ 63
U.Ü. İlahiyat Fakültesi

ler. Onlardan başkalarına da -ki henüz onlara katılmamışlardır- Kitab ve hikmeti öğretmek üzere peygamber gönderen Allah'tır. O, güçlüdür, hakîmdir." (el-Cum'a, 62/2, 3).

İnsanlar, ilâhî öğretimin vasıflarını kazanacak bir potansiyelde bulundukları halde bu öğretim olmadan sapıklık içinde kalmaktadırlar; bunun için İslâm'da şahsiyet terbiyesi ancak İlâhî öğretim ve terbiye ile olmaktadır. Öğretimden önce nefsi kötülüklerden, kötü niyetlerden temizlenmek ve tam bir yöneliş ve ihlâs ile bu öğretime hazırlanmak gereklidir. Değerlerin öğretiminde değerleri yaşayarak öğrenip, derinden kavranılmasını sağlamalı, onları klişe değer olmaktan kurtarmalıdır.

İSLÂM'IN "EĞİTİM"
ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE
GENÇLİK DÖNEMİ DİN VE AHLÂK EĞİTİMİNE YENİ BİR BAKIŞ

Turgay GÜNDÜZ[1]

Tebliğimi, adından da anlaşılacağı gibi, iki konuya odaklı olarak işlemeye çalışacağım. Bunlardan birincisi İslâm'ın eğitim anlayışını kavramsal düzeyde yeni bir yaklaşımla ele almak; ikincisi, bu yaklaşım çerçevesinde gençlik dönemi din ve ahlâk eğitimini yeni bir bakışla incelemeye çalışmaktır. Bu tebliğde güdülen amaç, *İslâm'ın eğitim anlayışı ekseninde gelişen bir din ve ahlâk eğitimi teorisinin gençlik çağındaki niteliğine atıfta bulunmaktır.*

A. İSLÂM'DA "EĞİTİM" KAVRAMI

Genel anlamda "eğitim", belli bir konuda, bir bilgi ve bilim dalında yetiştirme ve geliştirme; çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme anlamına gelmektedir.[2] Daha genel bir tanımla eğitim, kişiliğe ve sosyo-kültürel dokuya ilişkin kuvvetlerin etkileşimini ifade eder.[3]

İslâmî kaynaklarda eğitim kavramı muhtelif kelimelerle ifade edilir. Tebliğin bu ilk kısmında, İslâm kültür ve geleneği ve eğitim tarihinde kullanımı yaygınlık kazanmış bu kavramlardan söz edilecektir. Fakat, bir tebliğ sınırlarını zorlamaması için, bunlar arasından iki ayrı anlam çerçevesine sahip iki kavram merkeze alınarak konu işlenmeye çalışılacaktır. Bunlar terbiye ve te'dib kavramlarıdır.

---

[1] *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi*
[2] Bkz. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988, c. I, s. 435.
[3] Bkz. Varış, Fatma (ed.), *Eğitim Bilimine Giriş*, Atlas Kitabevi, 1994, s. 20.

1. Terbiye

Terbiye kelimesi, lügatlerde aşağıdaki gibi iki farklı kökten değişik anlamlara sahiptir.

1. "R-b-b" kökünden gelen kelime ve türevleri, ıslah etmek, düzeltmek, üzerinde tasarrufta bulunmak, kemale erdirmek, efendisi olmak, kefil olmak, sorumluluğunu yüklenmek, düzene koymak, başkanlık etmek, idare etmek, sahip ve malik olmak, bir şeyin sahibi/efendisi olmak, (üzerinde) yetki/otorite sahibi olmak, (çocuğu) büyütmek, yetiştirmek; (bir şeyi) ilâhlaştırmak gibi anlamlara gelmektedir.[4]

2. "R-b-v" kökünden ise "artmak, çoğalmak, büyümek, gelişmek, gelişmiş/ yetişkin olmak" anlamında kullanılmaktadır. Bu kökten, "Rabbâ-yurabbû-terbiyeten" şeklinde gelen türevler, bir şeyi yetiştirmek, (çocuğa veya ekine) bakıp büyütmek; (hayvan vb.) beslemek; (metot, yöntem) geliştirmek" gibi anlamlara sahiptir.[5]

Kur'ân'da pek çok yerde geçen Rabb kelimesi, sözlük anlamlarına yakın bir şekilde "terbiye etmek, yetiştirmek, geliştirmek; toplamak, yığmak, hazırlamak, mesuliyetini yüklenmek, ıslah etmek, koruyup gözetmek; üstünlük, efendilik, başkanlık etmek, sözünü geçirmek, istediğini yapabilmek; malik olmak, sahip olmak" gibi anlamlarda kullanılır.[6] Tefsirlerde Rabb kelimesinin diğer anlamları yanında terbiye etme, ıslah etme, bakıp büyütme anlamlarından da söz edilir.[7] İlk dönem tefsirlerde bugün anlaşıldığı şekilde eğitim anlamında "terbiye" kelimesine rastlanmamaktadır. Bu tefsirlerin Türkçe'ye yapılan tercümelerinde kullanılan "terbiye" kelimeleri ise çoğunlukla Arapça'daki te'dib, tehzib,

[4] Bkz. İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, ts., c. I, s. 399-405; Zebîdî, Muhibbuddîn Ebi'l-Feyzâ Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs*, Dâru's-Sâdır, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Beyrut, h. 1306, c. I, s. 260-261.

[5] İbn Manzûr, *age*, c. XIV, s. 304-307; Zebîdî, *age*, c. X, s. 132-133.

[6] Dâmeğânî, el-Hüseyin b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'an*, 5. bs. Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut, 1985, s. 189-190; Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, (çev. Osman Cilacı-İsmail Kaya), 15. bs. Beyan Yay., İstanbul, 1989, s. 33-35.

[7] Bkz. Râzî, Fahruddîn, *Tefsîru'l-Kebîr*, el-Matbaatü'l-Behiyye, Mısır, 1938/1357, c. XV, s. 107; Beydâvî, Kâdî Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Osmaniye Matbaası, 1329, s. 3; Bkz. Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, ts., c. I, s. 63-64.

ıslah, irşad vs. gibi kelimelerin tercümesidir. "Terbiye" kelimesinin kullanıldığı yerlerde ise, bunların "besleme, bakıp büyütme, zorunlu ihtiyaçlarını karşılama" anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.[8]

Hadislerde de terbiye kelimesi türevleriyle birlikte lügat anlamına uygun olarak bir şeyin artması, çoğalması, büyümesi[9], bakıp gözetme ve büyütme[10], çocuk büyütme veya hayvan yetiştirme[11] anlamlarında kullanılmaktadır.

Gerek sözlük anlamlarına gerek Kur'ân ve Hadislerdeki kullanılışlarına bakıldığında, günümüzde yaygın olarak kullanımının aksine, "terbiye" kelimesinin eğitimin tam olarak eşanlamlısı olmadığı, aralarında önemli anlam farklılıkları olduğu dikkati çekmektedir. Terbiye kelimesinin, insanın daha çok maddî boyutunu akla getiren bakma, besleme, büyütme gibi bedensel yönüyle ilgili ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir işi ifade eden, insanın ruhsal ve zihinsel yönünü pek içermeyen bir anlama sahip olduğu görülmektedir.[12] Ayrıca Rabb veya terbiye kelimesi, eğitime ya da İslâm eğitimine kaynaklık eden bir terim olarak alındığında, bu kelimenin anlam muhtevasından dolayı, eğitimin öğretmen merkezli olacağı peşinen kabul edilmiş olmaktadır. Yine, bu anlayışla birlikte terbiye işini üstlenen kişinin, öğrenci üzerinde her türlü tasarrufta bulunma, bir şeyi zorla yaptırma ve gerektiğinde ceza verme gibi hususlar onaylanmış olacaktır.[13]

Bu durum, Rabb ile kul arasındaki bir ilişkide ya da yetişkin bir insan ile henüz sorumluluk çağına ulaşmamış çocuk arasında belki büyük bir sorun olmayacaktır. Fakat, gençlik çağının irade özgürlüğü ve sorumluluk çağını içeren bir gelişim dönemi olduğu düşünüldüğünde –ki İslâm'a göre bulûğ çağına ulaşan her insan aynı za-

[8] Bkz. Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 3. bs. Mektebetü Mustafa Elbâbi'l-Halebî ve ark. Mısır, 1968, c. XIX, s. 68; Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 3. bs. Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, c. I, s. 137; c. II, s. 13; c. IV, s. 69, c. X, s. 243-244; c. XIII, s. 94; İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fida, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahraman Yay., İstanbul, 1984, c. I, s. 418, 487; *ae*, c. II, s. 339.

[9] Buhârî, Kitâbu'z-Zekât, 8, Tevhid, 23; Müslim, Zekât, 63 (1014).

[10] Bkz. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, Zekât, 28.

[11] Heysemî, Nûriddin Ali b. Ebi Bekr, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid (Mecmeu'z-Zevâid)*, 3. bs. nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1982. c. VIII, s. 159.

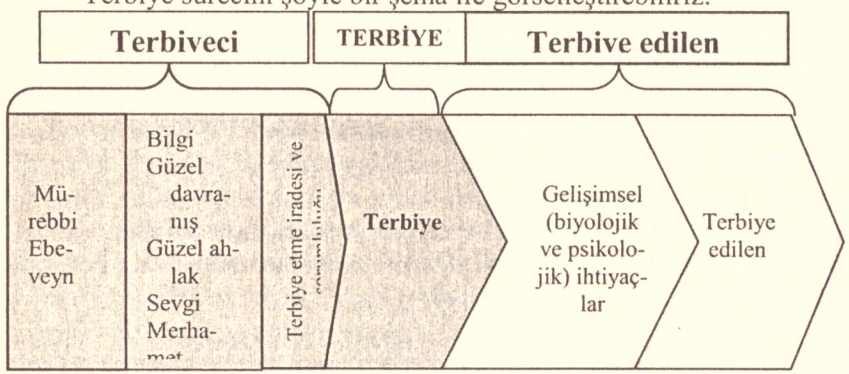
[12] Bkz. Attas, *Modern Çağ ve İslâmî Düşünüşün Problemleri*, (çev. Mahmut Erol Kılıç) İnsan Yay., İstanbul, 1989, s. 216.

[13] Bkz, Attas, Seyyid Muhammed Nakib, *İslâm ve Laisizm*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul, 1994, s. 140 (4 nolu dipnot).

manda sorumluluk çağına girmiş bulunmaktadır- üstten alta böyle bir *hükmedici* ilişkinin sorun olacağı açıktır.

Özetle terbiye kelimesi; sözlük anlamları, temel dini metinlerde ve eski literatürdeki kullanılışları dikkate alındığında, gerek aşırı sahiplenici, hükmedici, otoriteci ve bir tarafın (terbiye işini üstlenen kişinin) iradesini merkeze alan (çünkü ikinci taraf, kendi iradesini kullanma yetkinliğine sahip değil veya öyle kabul edilmektedir) anlam yapısı, gerekse maddî ve fizikî bakım ve gelişimle sınırlı anlam muhtevasıyla çocukluk dönemiyle sınırlı olarak kullanılan bir kavram olma özelliğine sahiptir. Halbuki eğitim, "beşikten mezara" kadar devam eden uzun bir süreçtir.

Terbiye sürecini şöyle bir şema ile görselleştirebiliriz:

Şekil 1

Terbiye, kapsamlı bir eğitim tanımını karşılamadığına göre, İslâm eğitimini ifade eden başka hangi kavramlardan söz edilebilir? Şimdi edeb/tedib kelimeleri ekseninde oluşan yeni bir eğitim kavramından söz edeceğiz.

2. Te'dib

Sözlüklerde, "e-d-b" kökünden masdar olan "edeb" kelimesi "asıl anlamı itibariyle "ziyafete davet etme"yi ifade eder. Ayrıca incelik, kibarlık, terbiye, iyi tutum; hayranlık ve takdir" gibi anlamlara gelir.[14]

[14] İbn Manzûr, *age*, c. I, s. 206; Zebîdî, *age*, c. I, s. 144; Cevherî, İsmail b. Hammâd, es-Sıhâh, (tahkik, Ahmed Abdülgaffar Attar), Daru'l-İlmi lil Melâyîn, 2. bs. Beyrut, 1979., c. I, s. 86.

Aynı kökten "eddebe-yueddibu-te'dîben" şeklinde gelen türevleri ise "birini bir konuda bilgilendirme, öğretme"[15] gibi anlamlara sahiptir.

Semantik açıdan edep kelimesi cahiliye devri ve İslâmî dönemin başlangıcında kısmen "davet, incelik, kibarlık, beğenme, alışkanlık, âdet" gibi daha çok din dışı ya da ahlâkî içerikli manalara sahipken daha sonraları bu anlamların yanında 'bir şey hakkında bilgi', aynı kökten gelen te'dib ise birini bir konuda bilgilendirme anlamlarında kullanılmaya başlanmıştır.[16] Fakat hem cahiliye döneminde hem de İslâm'dan sonra "edeb"in, asil ve insanî olan şeylere meyletme hasleti ve bunun hayatta ve toplumsal ilişkilerde ortaya çıkması anlamı varlığını korumuştur.[17]

İslâm'ın din ve ahlâk anlayışı bütün hayatı kapsadığı için edeb kelimesi de, insanı küçük düşürücü durumlardan koruyan, övülmesine sebep olan davranışlarla donatan üstün meleke ya da üstün vasıflar[18]; söz veya hareket olarak takdire değer kabul edilen davranış tarzlarını uygulama; iyi bir eğitimle kazanılmış karakter disiplini, takdire değer hareketler, toplum içinde çeşitli kesimlerin birbirlerine karşı takınmaları gereken medenî ve ahlâkî davranış tarzları ve bu hususlarda gerekli olan bilgiler; kişinin başarılı ve mutlu olabilmesi, başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurabilmesi için faydalı öğütler veren ve genellikle iyi bir ahlâk eğitimini amaçlayan bilgiler; saf bilgi ve ilimden çok, bütün nitelikleri, duyguları, davranışları, kendisini kuşatan maddî ve manevî değerlerle insanı merkez alan bilgi ve hikmet;[19] dinin gerekli gördüğü ve aklın güzel saydığı bütün söz ve davranışları kapsayan[20] ve dinden sanata ve edebiyata kadar uzanan zengin anlam muhtevasına sahip olmuştur.[21]

Kur'ân-ı Kerim'de e-d-b kökünden gelen herhangi bir kelime bulunmamaktadır. Fakat hadislerde edeb, te'dib, müeddib gibi türevleri

[15] İbn Manzûr, *age*, c. I, s. 206; Zebîdî, *age*, c. I, s. 144; Fîruzâbâdî, "te'dib" kelimesinin "ta'lim eylemek" anlamına geldiğini ve bundan maksadın şer'î ve örfî âdâbın ve ilmin öğrenilmesi olduğunu kaydeder. Bkz. Fîruzâbâdî, Mecduddîn, *Kamûs Tercümesi*, bsyy, 1304, c. I, s. 134.

[16] Bkz. Çağrıcı, Mustafa, "Edep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. X, s. 412 vd.

[17] Goldziher, Ignaz, "Edeb", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, c. IV, s. 105.

[18] Bkz. İbn Manzûr, *age*, c. I, 206; Zebîdî, *age*, c. I, s. 144.

[19] Bkz. Çağrıcı, Mustafa, "Edep", *DİA*, c. X, s. 413 .

[20] Bkz. Bayındır, Abdülaziz, "Âdâb", *DİA*, c. I. s. 334.

[21] Bkz. Goldziher, "Edeb", *İA*, c. IV, s. 106.

pek çok yerde geçmektedir. Bu konuda ilk akla gelen, Hz. Peygamber'in, "*beni Rabbim eğitti ve eğitimimi ne güzel yaptı*"[22] hadisidir. Bu hadisin vürûd sebebinde, Hz. Peygamber'in çeşitli kabilelerin lehçelerini nasıl anlayabildiği şeklindeki bir soruya karşılık olarak böyle bir cevap verdiği belirtilmektedir.[23] Bu hadisi açıklarken Münâvî, Hz. Peygamber'in "*Rabbim beni eğitti ve eğitimimi ne güzel yaptı*" demesi, "bana nefsin eğitimini, zahirî ve batınî ahlâkın güzelleştirilmesini öğretti" anlamındadır; edepten kastedilen ise, kişinin güzel ahlâk ve müktesep ilimler nevinden tahsil ettikleri her şeydir"[24], der. Ayrıca hadislerde babanın çocuğunu eğitmesi yanında ev sahibinin hizmetçisini, mal sahibinin de hayvanını eğitmesi yine tedip kelimesi ile anlatılmıştır.[25]

Te'dib kelimesinin kullanılışına hadislerden başka bir örnek de, İbn Ebî Atîk tarafından rivayet edilen bir hadiste Hz. Aişe tarafından kullanılan ifadelerdir. İbn Ebî Atîk'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "*Ben ve Kasım, Aişe (ra)'nın yanında bir şeyler konuştuk. Kasım konuşmalarında çok hata eden bir kimseydi. Kendisi bir ümmü veled (kendisinden çocuk sahibi olmak için ayrılan cariye)'in çocuğu idi. Aişe ona: -Sana ne oluyor ki şu kardeşim oğlu gibi konuşmuyorsun? Ama bu konuşmanın sana nereden geldiğini ben bilirim. Bunu annesi te'dib etti , seni de annen te'dib etti, dedi....*"[26] Burada görüldüğü üzere, Kasım'ın konuşmasındaki hataları annesi tarafından verilen te'dibe yani eğitime bağlanmıştır.

İbn Mes'ûd'dan rivayet edilen bir hadiste, her müeddibin muhatabına kendi edebini verme arzusunda olduğu, Allah'ın edebi'nin de Kur'ân vasıtasıyla verildiği belirtilmektedir.[27] Hz. Peygamber'in bir hadislerinde Kur'ân, Allah'ın bir ziyafet sofrası *(me'dübetullah)* olarak nitelenmiş, insanların güçleri yettiğince bu ziyafet sofrasına

[22] "*Eddebenî Rabbî fe ahsene te'dîbî*". Suyûtî, bu hadisin sahih olduğunu belirtirken Aclûnî, senedinin zayıf, fakat manasının sahih olduğunu bildirmiştir. Bkz. Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr fi Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr (el-Câmiu's-Sağîr)*, 4. bs. c. I, s. 14; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, 3. bs. Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrût, 1351, c. I, s. 70. Bu hadisle ilgili geniş bilgi için bkz. Münâvî, Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*, 2. bs. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1972, c. I, s. 224-225.

[23] Bkz. Münâvî, *age*, c. I, s. 225.

[24] Bkz. Münavi, *age*, c. I, s. 224; Ayrıca bkz. Tehanevi, *age*, c. I, s. 53.

[25] İlgili hadisler için bkz. Tirmizî, *Sünen*, Birr ve's-Sıla, 33; Nisâbûrî, el-Hâfız Ebi Abdullah el-Hâkim, *Müstedrek ala's-Sahiheyn*, nşr. Mektebetu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Beyrut, ts., c. I, s. 263; c. 4, s. 263; Suyûtî, *age*, c. II, s. 153; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 412; a.mlf, *ae*, c. IV. s.77; Bkz. Heysemî, *age*, c. VIII, s. 159.

[26] Müslim, Mesâcid, 67 (560).

[27] Bkz. Dârimî, Fedâilü'l-Kur'an, 1.

telenmiş, insanların güçleri yettiğince bu ziyafet sofrasına yaklaşmaları[28] istenmiş, bilginin ancak öğrenme ile elde edileceği belirtilmiştir.[29]

Tasavvuf ve ahlak literatüründe de edep kelimesi çok önemli bir yer tutar. İlk sufilerden Abdullah b. Mübarek edebi, "kendini tanıma"[30]; İbn Atâ ise "hep güzel şeylerle birlikte olma"[31] ve "ameli güzelleştiren hususlar üzerinde durma"[32] şeklinde tarif etmişlerdir. Tasavvuf ehline göre gerçek anlamda edep, "bütün hayır ve iyi meziyetlerin toplamı" olarak kabul edilmiştir.[33] Edeb'in, İslâm tasavvufu ve ahlâkının en genel ve kapsayıcı kavramlarından biri olduğunu söylemek de mümkündür. Yüce Yaratıcı tarafından *"kuşkusuz sen yüce bir ahlâka sahipsin"*[34] övgüsüne muhatap olan Hz Peygamber'in "*beni Rabbim eğitti ve eğitimimi ne de güzel yaptı*" ifadesi arasındaki ilişki düşünüldüğünde ahlâk ile edeb arasındaki ilişki de çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İlâhi te'dib, yüce bir ahlâkın ortaya çıkması sonucunu verecektir. Nitekim, Hasan Basrî bu ayetin tefsirini yaparken, "*hulukin azîm*" ifadesinin "edebü'l-Kur'ân" anlamına geldiğini söyler.[35]

Özetle ifade etmek gerekirse; edeb/tedib kavramları gerek lügat anlamlarında, gerek hadislerdeki kullanılışlarında ve gerekse İslâm kültür ve geleneğindeki geniş kullanım alanlarında en geniş anlamda müspet yönde eğitimin karşılığı olarak yer aldığı söylenebilir. Dolayısıyla bu kavram etrafında oluşan eğitim anlayışı, insanın yaratılış düzeninde nesnelerin yerlerini öğrenmesi ve bilmesi ile başlayan, nihaî olarak Tanrı'nın tam yerinin bilinmesi tasdikine kadar uzanan ihtiyari ve tedrici bir süreci ifade eder.[36]

[28] Bkz. Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenu'd-Dârimî*, Fedâilü'l-Kur'an, 1; Suyûtî, *age*, c. I, s. 100; el-Hindî, Hüsameddin, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1979, c. I, s. 513-514; Ayrıca bkz. Münâvî, *Feyzu'l-Kadir Şerhu Câmi's-Sağîr*, c. II, s. 546.

[29] Bkz. Heysemî, *age*, c. I, s. 128-129.

[30] Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, (haz. Süleyman Uludağ), 3. bs. Dergâh Yay., İstanbul, 1991, s. 458.

[31] Uludağ, Süleyman, "Edeb", *DİA*, c. X, s. 414.

[32] Kuşeyrî, *age*, s. 457.

[33] Bkz. Kuşeyrî, *age*, s. 456; Edeb kavramı hakkında daha geniş bilgi için bkz. *ae*, s. 455-460; Çağrıcı, Mustafa-Uludağ, Süleyman, "Edep", *DİA*, c. X, s. 412-15.

[34] Kalem, 68/4.

[35] Bkz. el-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, 4. bs. el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1987, c. VIII, s. 328; Basrî, Hasan, *Tefsîru'l-Haseni'l-Basrî*, (thk. Muhammed Abdurrahman), Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1992, c. II, s. 357.

[36] Bkz. Attas, *Modern Çağ ve İslâmî Düşünüşün Problemleri*, s. 207.

Bu iki kavramın dışında gerek Kur'ân'da ve gerekse Hadislerde, eğitim-öğretimle yakından ilgili başka kavramlar da mevcuttur. Bunlar, tebliğ, davet, irşad, ta'lim, tezkiye, ıslah, riyazet, tehzib kavramlarıdır.

3. Eğitimle İlgili Kavramlar Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

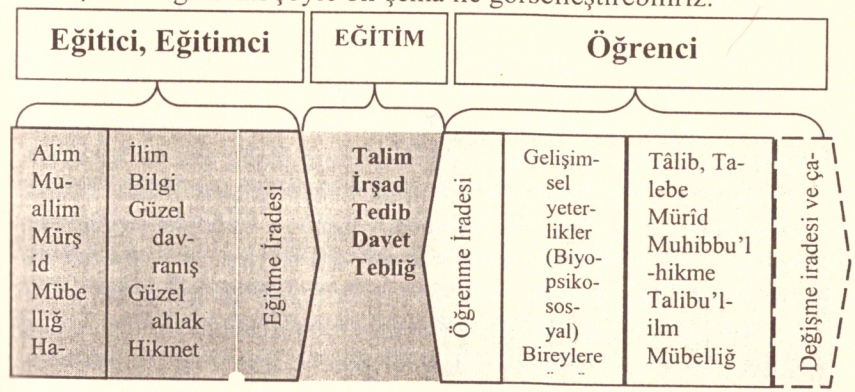
Asıl anlamı itibariyle İslâm'da eğitim kavramını tam olarak karşılamadığını ifade ettiğimiz "terbiye" kelimesi bir yana bırakıldığında, ta'lim, te'dib, tehzib, irşad, tebliğ, davet gibi kavramların ortak çok önemli bir özelliğinden söz etmemiz gerekir. Çünkü bu özellik İslâm'da eğitim anlayışının özünden yansıyan ilke ve metotlara da kaynaklık etmektedir.

Daha önce te'dib kavramını açıklarken de belirttiğimiz gibi İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'ân ve Sünnette, bu kaynakların özüne bağlı kalınarak kaleme alınmış ilk dönem eserlerde insanın her yönden dengeli bir şekilde gelişimini ve olumlu yönde değişimini ifade eden bütün kavramlarda insanın yaptığı davranışlardan sorumlu olmasına imkân verecek özgürlük alanına azami derecede dikkat edilmiştir. Yani İslâm eğitim anlayışını ifade eden kavramların, eğitimin insanı zorla değiştiren ve dönüştüren bir iş olmasına izin vermeyen bir anlam yapısına sahip olduklarını tespit etmiş bulunuyoruz. Bu kavramlarla ifade edilen eğitim anlayışında, bugün modern eğitim anlayışının geldiği noktayı da aşan bir bireysellik ve özgürlük vurgusu yanında, öğreten ile öğrenen, eğiten ile eğitilen arasındaki etkileşim dengesini, insanın tercihlerine saygıyı ve *insanın kendi kendini eğitmesi*ne[37] verilen önemi bulmaktayız. İslâm eğitim geleneğinde ilim, bilgi ve edep noktasında *verici* durumda olan kişiye **âlim**, **hakîm**, **muallim**, **mürşîd**, **üstâd**; *alıcı* durumunda olana ise **tâlib**, **talebe**, **muhibbu'l-hikme**, **tâlibu'l-ilm**, **mürîd**, **müsterşîd** vs. denmesinden de bu hassasiyeti rahatlıkla okumak ve İslâm'ın eğitimde insan irade ve özgürlüğüne verdiği üstün değeri kolaylıkla görmek mümkündür.

[37] İslâm eğitiminde en çok vurgulanan husus "*nefis eğitimi*"dir ki bu insanın kendi kendini eğitmesi demektir. Yetişkin eğitimi ile ilgili yazılan eserlerin hemen hemen tamamı bu konuyu öne çıkarmışlardır.

İslâm eğitimini şöyle bir şema ile görselleştirebiliriz:

Şekil 2

İslâm eğitim anlayışının kendisiyle ifade edildiği kelime ve kavramları inceledikten sonra şimdi de bu anlayış çerçevesinde gelişen din ahlâk eğitiminin gençlik çağındaki niteliklerini incelemeye çalışalım.

B. GENÇLİK DÖNEMİ DİN VE AHLÂK EĞİTİMİ

Gençlik dönemi, Birleşmiş Milletler Örgütünün tanımına göre, 15-25 yaş arasını kapsayan yaş dilimidir. Gelişim psikolojisi ile ilgili kaynaklarda gençlik, ortalama, kızlarda 11-13, erkeklerde 13-15 yaşlarında bulûğa erme ile başlayan ve 20-25 yaşlarına kadar devam eden dönemdir. İslâmî açıdan gençlik, buluğ ile başlayıp 30'lu, 40'lı hatta 50'li yaşlara kadar devam eden bir dönemin adıdır.

Din ve ahlâk eğitimi ise, "bireylerde ve toplumda Yüce Yaratıcının varlığı şuurunu bütün varlık ve oluş ile ilişkili olarak sürekli canlı tutan, insanın kendine ve çevresine karşı varoluşsal yükümlülüklerini hatırlatan ve bu doğrultuda bir motivasyonu amaçlayan her türlü düşünsel ve duygusal etkiler" olarak tanımlanabilir.

Günümüzde gençlik dönemi, insanın pek çok psikolojik, sosyal, ekonomik ve ahlâki sorunlarla baş etmek zorunda olduğu zorlu bir dönemdir. Şüphesiz bu durumun, gençlik döneminin gelişim özellikleriyle doğrudan ilgili olan bir yanı vardır. Fakat, gençlik dönemi sorunlarının büyük çoğunluğu, modern çağın insan anlayışı, toplum görüşü ve kültür

yapısının eşlik ettiği gençliğin dışında oluşan bir faktörler kümesiyle daha yakından ilgilidir.

Doğumdan itibaren buluğ başlangıcına kadar süren çocukluk yılları, hayatın belli bir seyirde gittiği, süregenliğin hissedilip yaşandığı dönemdir. Bu dönemde çocuk, ailesinin desteği ve yardımına ihtiyaç duyar; bu ihtiyaç da anne baba ve yakınları tarafından büyük bir itina ile karşılanır. Etrafındaki kişilerle girdiği bu yakın ilişki, ona en temel yaşamsal duygular olan güven ve bütünlük hissini yaşatır. Fakat bulûğa hazırlık dönemiyle başlayan zihinsel, duygusal ve bedensel değişmeler ve gelişmeler çocuğu sarsıcı etkiler yapar. Bu etkiler, gerçekte her zaman olumsuz anlam taşımaz. Aksine bunlar sayesinde genç, yavaş yavaş çevresinden uzaklaşır ve kendi bağımsız kişiliğine hazırlanır. Buluğ olayı ile bu durum en yüksek noktasına çıkar ve genç değişik davranışlarla kendi bağımsızlığını ve yetkin kişiliğini ilan etme denemelerine girişir. İşte bu dönemde, yerleşik kültürün gence bakışı, onu yetişkinliğe hazırlama ve bu dönemde görülebilecek birtakım sorunları en aza indirmede büyük önem taşır.

Ne yazık ki modern çağın insana bakışı, insanı "insan"la sınırlayan (insanüstü aleme kapalı) yapısı, yalnızca maddi, görünene ve yakın faydaya indirgenen üstünlük ölçüleri, genel olarak her yaştan insana etki ettiği gibi gence de olumsuz etkiler yapar. Her şeyden önce şunu ifade etmek gerekir ki, modern anlayışta genç ne çocuk ne de yetişkindir. Pek çok uzman tarafından gençlik dönemi, çocukluk döneminin sonu ile yetişkinlik döneminin başlangıcı arasında yer alan bir geçiş dönemi olarak nitelenmektedir.[38]

İslâmî açıdan bakıldığında modern görüşün aksine genç, bir yetişkinle hayatın bütün alanlarında aynı hak ve sorumluluklara sahiptir. Çünkü İslâm genci, gelişimsel olarak asgari insani donanıma sahip bir birey olarak görür. Dolayısıyla dinî hak ve sorumluluklar açısından hiçbir hususta onu bir yetişkinden ayrı tutmaz.

İslâm'ın gence karşı bu tutumu, kişisel, toplumsal, dini ve ahlâki görev ve sorumluluklar açısından gencin çok kısa sürede kendini yetişkinliğe hazırlamasında önemli bir motivasyon unsuru olur. Sözde değil, dini, hukuki ve sosyal alanda gerçekte diğer yetişkinlerle aynı hak ve sorumluluklara sahip olmak, gençlik döneminin önemli karakteristiklerinden sayılan kimlik karmaşası veya kimlik bunalımının yaşanmaması

[38] Bkz. Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 17.

ve gencin kısa sürede kendi kimliğini bulması açısından büyük önem arz eder. Çünkü ergenlik karmaşası da denilen kimlik bunalımının esas nedeni, üç önemli ergenlik kuramında da "süreksizlik" kavramıyla ifade edilmiştir.

Stanley Hall'un özünü yineleme kuramı, Freud'un psikanalitik kuramı ve Mc Candless'in toplumsal öğrenme kuramı açısından "süreksizlik" ergenlik karmaşasında adeta parola bir sözcüktür. Bu kuramcılara göre ergenlik, süreksizlik temasının varyasyonlarını içeren bir fırtına ve stres dönemidir.[39] Lewin'in alan kuramı açısından da ergenlik döneminin girmesiyle birlikte genç, çocukluk davranışlarıyla yetişkin olarak girecekleri davranışlar arasında doğrudan ve basit bir bağlantı kuramazlar. Ne önceki çocukluk davranışlarıyla hoş görülürler, ne de birtakım yetişkinlik davranışlarını yapmalarına müsaade edilirler. Ergenlik dönemi ile birlikte hayatın doğal akışındaki bu kesiklik ve konumsuzluk önemli bir çatışma ve stres nedeni olmaktadır.[40]

İslâm'ın erken evliliği ve aile hayatını özendirmesi de kişinin sosyal hayata atılması, kendine yetişkinler toplumunda yer bulmasında kolaylaştırıcı bir işlevsellik taşır. Evlilik ayrıca, gençlik döneminin önemli özelliklerinden olan cinsellik duygusunun tabii bir mecrada tatminine de imkan verir. Böylece günümüzde gençlik döneminde çatışma kaynağı haline gelen cinsel duygulara da herhangi bir sorun olmaksızın doğal işlevselliklerini tabii bir seyirde devam ettirebilme imkanı verilmiş olur.

Kısaca, İslâm'ın gençlik dönemine bakışı ve gençlerin yetişkinler toplumunun tabii bir üyesi olarak görülmesi, günümüzde gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde önemli bir sorunsal olarak görülen hususların temelden çözülmesinde ya da hiç ortaya çıkmamasında belirleyici bir öneme sahiptir. İslâm'ın bu özelliği, ayrıca, din ve ahlâk eğitimi için sağlam bir zemin oluşturması bakımından da üzerinde dikkatle durulması gereken önemli bir husustur.

Bu bilgilerden sonra, İslâm'ın eğitim anlayışı ve gençlik döneminin gelişim özellikleri dikkate alındığında bu dönemde din ve ahlâk eğitiminin, bilişsel, duyuşsal ve devinişsel olmak üzere üç alanda iyi örgütlenmesi gerektiği söylenebilir. Bu çerçevede, böyle bir örgütlenmenin

[39] Bkz. Gallatin, Judith, "Ergenlik Kuramları", James F. Adams (ed), *Ergenliği Anlamak*, (Yay., haz., Bekir Onur), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995, s. 60.
[40] Gallatin, agm, s. 64.

biliş-merkezli, *duyuş-destekli* ve *davranış-hedefli* bir örgütlenme olabileceği öngörülmektedir.

1. Biliş-merkezlilik

Biliş-merkezlilik; zihinsel süreçlerin gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde temel oluşunu ifade eder.

Gerçek anlamda dinî ya da ahlâkî sayılabilecek bir davranışın, belli ölçüde bilgi ve hür iradeyi gerektirdiği düşünüldüğünde ergenlik çağından önce tam olarak gelişmiş şekliyle dindar ve ahlâklı olmanın mümkün olamayacağı söylenebilir.[41] Gençlik döneminde, din ve ahlâk konularının gencin ilgi ve merak alanına dahil olması, şuur düzeyinde önemli bir yer tutması, bu dönemde gelişen ve olgunlaşma sürecine giren düşünce ve his dünyasıyla doğrudan ilgilidir. Ergenlik döneminde gencin, tam anlamıyla din ve ahlâk şuuruna ulaşmasını mümkün kılan gelişim özellikleri, doğal olarak din ve ahlâk eğitiminde öncelikli olarak dikkate alınması gereken yönler olacaktır.

Gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde biliş merkezlilik, bu dönemin gelişim özellikleri açısından son derece önemlidir. Çünkü ergenlik çağında düşüncenin niteliğinde gerçekten önemli değişiklikler ortaya çıkar. Somut düşünmeden soyut düşünmeye geçilir. Düşler kurulmaya, kuramlar geliştirilmeye ve türlü olasılıklar görülmeye başlanır. Ergenlik, düşünmede bir genişleme ve derinleşme dönemidir. Soyut düşünmeye başlayan kişi, sadece "şimdi ve burada" hakkında düşünmekle kalmayıp, geçmiş ve geleceği de sorgular. Soyut düşünme ile sonsuza kapı aralayan genç, bu sonsuzlukta kendini konumlandırma ihtiyacı da duyar. İşte bu dönemde din, gencin çok yakın ilgi alanı haline gelir.

Soyut düşünme ile birlikte olayları birçok açıdan görme halinin gelişmesi, genç insanda yeni bir takım güçler ortaya çıkarır. Genç, kanıtlara göre birtakım düşünceleri kabul veya reddeder. Genel nitelikleri aramaya başlar; bu da onun kapsamlı ilişkiler kurmasını, genel yasaları görmesini sağlar. Genç, duyu dışı alanları anlama ve imgelenen sistemleri oluşturma çabası içine girer. Kendi düşüncesinin bilincine ulaşır; yargılarını mantıksal haklı çıkarımlarla destekleyebilir.[42] Sergilenen bu

[41] Bkz. Clark, W. "Erginlik ve Gençlik Çağında Din II", (çev. Mehmet Dağ), *Eğitim Hareketleri Dergisi*, c. 23, Ocak-Şubat, 1977, sy. 258-259, s. 5.

[42] Bkz. Uğurel Şemin, Refia, *Gençlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 3. bs., İstanbul, 1992, s. 70.

gelişim özellikleri din ve ahlâk eğitiminde bilişsel sürece merkezi bir önem atfedilmesini gerektirir.

Soyut düşünme, insanın, maddenin sınırlı dünyasından sıyrılmasını ifade eder. Gençlik döneminde soyut düşünmenin etkinlik kazanması ile eğitim faaliyetinin sınırlayıcı, kısıtlayıcı ve belirleyici bir nitelikte seyretmesi birbiriyle çatışma eğilimine sahiptir. Çünkü, ergenlikle birlikte bağımsız bir kişilik gelişmeye başlar. Kendi benliğinin iyice farkına varan genç, kendi kendini yönetme dürtüsünün etkisi altında, her türlü otoriteye, yetişkinlerin telkin ve müdahalelerine geçici bir süre toptan karşı koymaya başlar. Bir yandan bağımsız olma ve farklılaşma yolunda ilerlerken, diğer yandan kendi içinde bütünleşme mücadelesine girişir.[43] Bu nedenle, gençlik döneminde eğitim, zihinsel süreçlerle kişinin kendi kendini eğitmesine ve karar alma mekanizmalarını kendi içinden harekete geçirmeye imkan tanıyacak bir nitelikte olmalıdır.

Zihinsel örgüleri dikkate alındığında çocukluk dönemi eğitimi dedüktif karaktere, gençlik dönemi eğitimi ise endüktif karaktere sahip olması gerekir. İstenilmeyen herhangi bir işi yapan çocuğa, kararlılık ve kesinlik ifade eden bir ses tonuyla "Hayır" deyişimiz, doğrudan davranışa yönelik bir müdahaledir. Halbuki gençlik döneminde böyle bir davranışın bir bilgi ve duyuş eksikliğine dayalı olarak ortaya çıktığı düşünülür ve ilk elden doğrudan davranışın engellenmesi veya değiştirilmesine yönelik bir girişimde bulunulmaz. Gençlik döneminde doğrudan davranışın hedef alınması, delikanlının gelişmekte olan benlik duygularına, bağımsızlık arzusuna aykırı bir eylem, kişiliğine bir müdahale olarak algılanabilir. Halbuki, kazandırılmak istenen herhangi bir davranışa yönelik bir bilginin, muhatabımızın davranışını değiştirmeye yönelik "kasıtlı bilgi" hüviyetine büründürmeden soyut bir gerçeklik olarak sunulması, insanın bilgi-davranış bütünlüğüyle ilgili ihtiyacın doğal bir sonucu olarak istenen davranışın ortaya çıkması veya terk edilmesi ihtimalini beraberinde getirecektir. Zaten, kanaatimizce eğitimcinin görevi de buraya kadar olmalıdır. Bundan öte bir davranış, gencin, duygu, düşünce ve davranış dünyasını kendi inisiyatifinden koparark esir almaya kalkışmak olur ki bu hem insana saygı, hem dinî ve hem de etik açıdan kabul edilemez bir durum olur.

Din ve ahlâk eğitiminin en önemli amaçlarından biri, bütün dini geleneklerde önemli bir yer tutan bilgeliğin (hikmet) geliştirilmesi olma-

[43] Hökelekli, Hayati, "Gençlikte Kendi Kendini Eğitme", Milli Kültür, Kültür Bakanlığı Yay., sy: 53, Ankara, 1986, s. 8.

lıdır. Çünkü bilgelik, bilme ve doğru olan şeyi yapma eylemi olarak üstün bir değer durumundadır.[44] Şüphesiz, "ahlâkî hayatın kökleri çocukluk çağında bulunur;"[45] çocukluk döneminde bilinçsizce kabul edilen ve içe atılan düşünme şekilleri, davranma biçimleri ve birtakım davranış kalıpları, gençlik döneminde herhangi bir bocalamaya düşmeden, çok yoğun çaba sarf etmeden benzer şekilde davranmayı kolaylaştırır. Fakat bireyin, bizzat kendisinin öznel bir katılımla ahlâklı davranışı "kendine mal etme" süreci ancak gençlik dönemi ile başlar. Öznel katılımda en etkili faktörlerin başında düşünme ve muhakeme gücü ve bu gücün kullanılması gelir. Onun için ergenlerin ahlâk eğitiminde, doğrudan rasyonel tartışma ve kişisel karar alma imkânının sağlanması büyük önem arz eder.[46]

Bir din eğitim faaliyetinde söz konusu olan bilişsel süreç, içerik bakımından üç aşamalı olarak gerçekleşir. Bunlar *bilgi*, *anlama*, ve *hikmet* veya *bilgelik*tir. *Bilgi*, gerçeğin basitçe kavranması iken, *anlama*, belirli bir gerçekliğin altında yatan sondan bir önceki temel ilkelerin kavranmasıdır. *Anlama*, özel yerine, daha genel prensipleri veya evrensel olanları içerir. *Hikmet* ise, belli bir gerçekliğin altında yatan nihaî prensiplerin bütünüyle kavranmasıdır. Hikmet, bir kişiye gerçekliğin nihaî nedenini verir, ki bu da bilişsel kazanımın zirve noktasıdır. Gerçekliğin en nihaî ilkesî Tanrı olduğundan, hikmet, insanın Tanrı'yla, bilgi ve anlama için mümkün olandan daha ileri düzeyde bilişsel bir yakınlık kurmasını sağlar. Hikmet, insanın her şeyi Tanrı ile ilişkilendirmesine imkân verir; bütün sonuçları onun kutsal iradesine bağlar ve bütünüyle nihaî gerçekliği, yaşamı, her şey için güçlü bir sığınak olan Tanrı'ya atfeder.[47] Dolayısıyla en yalın haliyle bilgi, kuru bir malumat yığınından ibaret görülmemeli, onun aynı zamanda manevi bir boyutunun olduğu düşünülmelidir. Din insanı Allah'a bağladığı gibi, bilgi de nihai olarak takipçisi olan insanı Mutlak Gerçeklik'e ulaştırır.[48] Büyük dini geleneklerde bilginin özü, Öz'ün bilgisi olarak telakki edilmiştir.

İslâm bilginleri, bir davet metodu olarak hikmetin, toplumun bazı kesimleri için özellikle uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kesimlerin, kısaca, sağlıklı düşünen, zeki, hemen kabullenen, hakka karşı inat

[44] Nuttal, *age*, s. 63.
[45] Clark, "Erginlik ve Gençlik Çağında Din II", s. 5.
[46] Bkz. *The Fourth R: Durham Report on Religious Education*, s. 84.
[47] Lee, *The Content of Religious Instruction*, s. 159 vd.
[48] Geniş bilgi için bkz. Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bilgi ve Kutsal*, (çev. Yusuf Yazar), 2. bs., İz Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 8-46.

etmeyen, etraflıca düşünen kişiler olduğu ifade edilmiştir.[49] Gençlerin de genel olarak bu özelliklere sahip oldukları söylenebilir.

Özetle, din ve ahlâk eğitiminde biliş merkezlilik, *"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır..."*[50] ayetindeki "hikmet"in öğretmen-öğrenci ilişkilerindeki tezahürü olarak düşünülebilir.

2. Duyuş-desteklilik

Gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminin biliş-merkezli olduğu anlayışı, onun dışındaki diğer süreçleri tamamen yok saymayı gerektirmez. Aksine, bilişsel süreçlerle hedef davranışlar arasındaki bağ, çoğu zaman duyuş destekli bir faaliyeti gerektirir. Dolayısıyla, duyuş-desteklilik, gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminin bilgi ve davranış arasındaki doğrusal ilişkiyi sağlamaya ve sürekli kılmaya dönük duygu yönelimli etkileri ifade eder.

Gençleri dini ve ahlâkî bir hayat yaşamaya sevk eden etkenler arasında entelektüel yapıda olanların yanında, duygusal yapıda olanlar da mevcuttur.[51] Çünkü gençlik dönemi, entelektüel ilgi ve merakın yanında duygusal coşkunluğun da yaşandığı bir dönemdir. Ergenlik döneminde görülen bu yoğun duygu ve heyecan coşkunluğu, bir kısım anne babaları ve eğitimcileri telaşlandırsa da, gerçekte, eğitimi zorlaştıran bir neden olmak yerine, eğitimi mümkün kılan, olumlu yönde değişim ve gelişimi hızlandıran fıtrî bir özelliğin canlılık kazandığını gösterir.

Din ve ahlâk eğitiminin, bilgiyi artırmak, bireylerin birlikte yaşamak için gerekli olan temel ilke ve değerleri öğretmek gibi amaçlarının yanında, edinilen bilgi ve değerler doğrultusunda davranmayı sağlama, dinî terminoloji ile ifade edilirse, "ilmi ile amel etme"yi temin etme noktasında gerekli motivasyonu oluşturmak gibi eyleme dönük amaçları da mevcuttur. Eylemi motive eden ise tek başına akıl değildir. Ahlâkî kavramlar hem akıl, hem de duyguyu içerirler.[52] Din insanın, kendisi, başkaları ve Tanrı'sı ile ilişkisini işleyen bir olgu olduğu gibi, ahlâk da başkalarının varlığını dikkate almayı ve başkalarını da kendi varoluş düzeyinde kavramayı sağlayan içsel bir mekanizmadır. Bunun

[49] Geniş bilgi için bkz. Ateş, Abdurrahman, Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu, Beyan Yay., İstanbul, 2002, s. 62-63.
[50] Nahl, 16/125.
[51] Bkz. Hökelekli, *ag.tez*, s. 28.
[52] Bull, *age*, s. 142-143.

için din ve ahlâk eğitiminin temel görevi, insanın kendisiyle, diğer insanlar, tüm canlı/cansız varlıklar ve bütün bunların varoluş kaynağı olan Yüce Varlık arasındaki ilişkilerini düzenlemek, sağlıklı bir zemine oturtmaktır.

Duygular, belli düzeyde kalp zenginliğini, sadakati, kendini adamayı, şefkati, empatiyi, kendinden feragat etmeyi ortaya çıkaran bir niteliğe sahip olma potansiyeli ve imkânını taşıyan fıtrî kabiliyetlerdir.[53] Bu nedenle, günümüzde yapılan araştırmalarda hayattaki etik tavrın, temelindeki duygusal yetilerin bir ürünü olduğunu gösteren sonuçlar elde edilmektedir.[54] Duygulara değer atfetme açısından modern çağda farklılaşan anlayışlara dikkat çekilmekte, gerçeğin kavranmasında duyguların öneminin yeniden keşfedildiğine işaret edilmektedir.[55] Hatta, insanı insan yapan niteliklerin çoğunun, duygusal zekâdan geldiği ifade edilmektedir.[56]

Kısaca, gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde duyuş-desteklilik, *"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır..."* ayetindeki *güzel öğüt*'ün eğiten-eğitilen arasındaki ilişkiye uygulanmasını ifade etmektedir.

3. Davranış-hedeflilik

Herhangi bir eğitim faaliyetinde şüphesiz hedeflerin tespiti son derece önemlidir. Gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde de pozitif ve negatif davranış hedeflerinden bahsetmek mümkündür. Biliş merkezli ve duyuş destekli din ve ahlâk eğitimi, gençte bazı davranışların ortaya çıkması, bazılarının da çıkmamasına yönelik olarak yapılır.

Gerek dinin koyduğu kurallardan, gerekse insanlığın uzun yıllardır edindiği hayat tecrübelerinden bazı davranışlar iyi kabul edilir, onaylanır, bazıları ise kötü veya günah kabul edilir, yasaklanır. Eğitim sürecinin daha başında bu davranışların bir listesini yapmak mümkündür. Fakat, gerek gençlik döneminin gelişim özellikleri ve gerekse dinin özgür irade-sorumluluk denkleminde ortaya koyduğu anlayış, edinme önceliği bakımından davranışları son merhaleye bırakmamızı gerektiren

[53] Lee, *The Content of Religious Instruction*, s. 202.
[54] Goleman, Daniel, *Duygusal Zekâ*, (çev. Banu Seçkin Yüksel), 16. bs. Varlık Yay., İstanbul, 2000, s. 10.
[55] Bkz. Goleman, *age*, s. 46.
[56] Bkz. Goleman, *age*, s. 64.

bir yapıya sahiptir. Yani davranışlar, bir hedef olarak bir eğitim faaliyetinde önemli konuma sahip olur. Bu hedeflere biliş-merkezli ve duyuş destekli din ve ahlâk eğitimi sayesinde ulaşılmaya çalışılacaktır.

Davranış-hedeflilik, din eğitimcisi için şu anlamı ifade eder: İslâm eğitim anlayışı açısından olumlu ya da olumsuz bir değer ifade eden herhangi bir davranış, sahibinin bilgi, duyuş ve iradesi ile gerçekleşen bir eylemdir. Sahibinin bilgisi ve iradesi dışında gelişen herhangi bir davranışın ona aidiyeti söz konusu olamaz. Davranış bilişsel sürecin duyuşsal desteklerle vardığı noktada sahibinin iradesi doğrultusunda gelişen bir eylem olmak durumundadır. Bir davranışın ortaya çıkmasındaki bu süreç, insanın biricikliğine uygunluğu ve dini değer yüklü olması açısından önemlidir.

Modern eğitim anlayışında olduğu gibi, önceden tespit edilen belli hedefler doğrultusunda insanı mutlak olarak değiştirmeye yönelik bir eğitim anlayışı[57] kanaatimizce İslâm'ın eğitim anlayışıyla uyuşmamaktadır. Gerek teorik olarak eğitimle ilgili kavramlardan ve gerekse ilk dönem İslâm kültür ve geleneğindeki uygulanış biçiminden rahatlıkla anlaşılacağı gibi, İslâm dini bir tebliğ (bilginin duyurulması), inzar ve tebşir (iyi ve kötü sonuçlardan haberdar etme), irşad (doğruya çağırma) faaliyetinin ötesine geçmemiştir.

Kısaca, gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde davranış-hedeflilik, *"dinde zorlama yoktur"*[58] ayetindeki anlamın, gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminin davranış kazandırma sürecine uygulanmasını ifade eder.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, "terbiye merkezli" eğitim anlayışı[59], gerek kendi mahiyeti itibariyle, gerek gencin gelişim özellikleri bakımından ve gerekse temel İslâmî ilkeler açısından kabul edilebilir değildir. Bu anlayışta, davranışların değiştirilmesi ilk eğitim sürecinin ilk basamağında yer alır. Eğitim, davranışları mutlak olarak değiştirmeye yöneliktir. Eğitilenin iradesi, bu değiştirme arzusunun gölgesinde kalır. Eğiten özne, eğitilen ise nesne konumundadır. Edeb/tedib merkezli eğitim anlayışı –ki İslâm'ın eğitim anlayışını yansıtır- ise, eğiteni ve eğiti-

[57] Davranışçılık kuramına göre, "kişi yaşadığı çevrenin etkisi altındadır ve 'insan çevresinin ürünüdür'. Bu kurama göre eğitim sonsuz olanaklara sahiptir." Bkz. Binbaşıoğlu, Cavit, *Eğitim Psikolojisi*, 8. bs., Kadıoğlu Matbaası, Ankara, 1992, s. 259.
[58] Bakara, 2/256.
[59] Kanaatimizce modern eğitim bu kategoride içerisinde yer alır.

leni her ikisi de özne olarak konumlarını muhafaza ederler. Davranış değişikliği, sahibine aidiyetini zedelemeyecek bir incelik ve hassasiyetle gerçekleştirilir. Bu da insanın sadece kendine has olma özelliğine sahip olan akıl ve düşünme gücünün harekete geçirilmesi ve duyguların motivasyonu ile gerçekleştirilmeye çalışılır. Eğitim faaliyetindeki herhangi bir sonuçsuzluk, Kur'ân'da Nuh (as) ve oğlu arasında geçen olaydan da anlaşıldığı gibi, mutlak olarak eğitimcinin başarısızlığına indirgenmez, eğitimin muhatabı olan kişinin değişme iradesi yok sayılmaz. Bunun yerine, oğlun da değişmeme iradesinden söz edilir. Oğlun değişmeme iradesi, bir peygamber olarak üstün eğitici kimliğe sahip Nuh (as)'ın değiştirme gücü ile gölgelenmez, o gücün altında ezilmez. Ancak böylelikle, kötü de olsa, o davranışın sahibi oğul olabilir.[60]

Son bir söz olarak diyebiliriz ki yetişkin nesil eğer genç nesle iyi bir din ve ahlâk eğitimi vermek istiyorlarsa, ilk önce onlar iyi bir dindar ve ahlâklı birer insan olmalıdırlar. Sağlıklı, güvenli, huzurlu bir toplum oluşturmalı; adaletli bir sosyal yapı inşa etmelidirler. "Gençlerimizi nasıl eğitmeliyiz ki şöyle davransınlar?" peşine düşmeden önce "biz yetişkinler nasıl olmalıyız ki onlar da öyle olsunlar" üzerinde kafa yorulmalı ve bu doğrultuda çaba gösterilmelidir. Bu yönde mesafe katedildiği ölçüde gençlerin de bu hususlarda kendileriyle yarıştıkları görülecektir.

[60] İlgili ayetler için bkz. Nuh, 11/25-48.

GENÇLİK VE SATANİZM

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ[1]

GİRİŞ

Melek ve Şeytan, birisi iyiliğin ve itaatin sembolü, diğeri de kötülüğün ve isyanın temsilcisidir. İnsan ise, potansiyel olarak iyiye de kötüye de meyilli olarak yaratılan; iyi davranışlarını ön plana çıkardığında melekleşme, hatta meleklerden daha üstün bir mevkie çıkma istidadında olan, kötü özelliklerini geliştirdiğinde de şeytanlaşmaya, hatta hayvanlardan bile aşağı bir konuma düşmeye müsait bir varlıktır. Melekle Şeytanın ortak kaderi ise, insanla imtihana tabi tutulmuş olmalarıdır.

Aslında Şeytan farklı bir fenomen, Şeytana tapınma da daha sonraki bir gelişmedir. Şeytanın, Allah'ın Âdem'e (a.s) secde emrine muhalefet etmek suretiyle ortaya çıkan özellikleri "emre itaatsizlik, muhalefet, başkaldırı, meydan okuma, isyan" vb. dir. Baştan beri onda mevcut olan bu isyancı ruhun günümüz yansımalarından birisi de Satanizm'dir. Bu tebliğde Satanizmin tanımı, tarihçesi, belli başlı Satanist gruplar, inanç ve felsefeleri, Satanizmin Türkiye boyutu gibi konular üzerinde durulacaktır.

I- SATANİZM'İN TANIMI

Kısaca, "Şeytana tanrı diye tapınmak"[2] şeklinde tanımlanan Satanizm'in tanımlarından bazıları şöyledir:

"Satanizm, Şeytan'a, diğer bir ifadeyle Yahudi-Hıristiyan geleneği tarafından Tanrı'nın tam karşısında mutlak kötülük veya mutlak kötülüğün temsilcisi olarak tecessüm ettirilen şahsiyet veya prensibe

[1] U. Ü. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

[2] Pike, E. Royston, Encyclopedia of Religion and Religions (ERR), London, 1951, s. 339; Hinnells, John R., The Penguin Dictionary of Religions, London, 1988, s. 286.